

A KULTURÁLIS ÉRTÉKEK NEMZETKÖZI VÉDELME AZ ILLEGÁLIS EMBERI TEVÉKENYSÉGGEL SZEMBEN

KÖRNYEI ÁGNES¹

Absztrakt

Az emberiség kulturális örökségének, a kulturális sokszínűségnek a védelme széles körben elfogadott a nemzetközi politika vagy a nemzetközi jog területén, de érinti a gazdaságot (pl. a kultúrára is építő turizmus fontos bevételi forrás) vagy a biztonságpolitikát is (segíti a megbékélést és a tartós béke kiépítését).

A kulturális javakat, amelyek meg nem újuló erőforrások, nemcsak a természeti katasztrófáktól, de a káros emberi tevékenységtől (pl. kulturális javak illegális kereskedelme, katonai konfliktusok, „kulturális tisztogatás”, terrorizmus) is védeni kell. Az egész emberiség számára fontos kulturális értékek védelme érdekében komoly nemzetközi jogi korpusz jött létre, számos kormányközi intézmény, civil szervezet aktív a területen. A kulturális javak megővésének jelentőségét nem csak univerzális szinten ismerték fel, számos regionális szervezet vagy csoportosulás is állást foglalt annak támogatása mellett.

Kulcsszavak: emberiség kulturális öröksége, kulturális javak illegális kereskedelme, kulturális javak kettős természete, kulturális tulajdon védelme fegyveres konfliktusokban

Bevezetés

A kultúra² ma már a politikai agenda része, a nemzetközi együttműködés fontos területe. A kulturális diverzitás végig kíséri az emberiség történetét, a tudatosítása pedig hol segítette a nemzetközi kapcsolatok kiépülését. A kulturális sokszínűség az emberiség kulturális öröksége³, védelme a következő generációk számára rendkívüli jelentőségű. A világ legfejlettebb országainak (G7) kulturális miniszterei 2017-es, első csúcstalálkozójukon kiadott nyilatkozatukban hangsúlyozták, hogy a kulturális örökség és a kulturális sokszínűség védelme érdekében a széles körben elfogadott megoldásokat a nemzetközi kooperáció teszi lehetővé, ezért azt nemcsak fokozni kell, de jobban koordinálni is. Napjainkban pedig fokozottan előtérbe került a kulturális javak védelme a nemzetközi politikai diskurzusban, lásd Odessza felkerülése az UNESCO Veszélyeztetett Világörökségi Helyszínek Listájára. Továbbá a kulturális tulajdon védelme nem csak konkrétan az épületek, régészeti lelőhelyek védelméről szól, de a gazdasági helyzetet is érinti (pl. a

¹ egyetemi docens, PPKE BTK, Nemzetközi és Politikatudományi Intézet, Nemzetközi Tanulmányok Tanszék, környei.agnes@btk.ppke.hu

² Egy társadalom vagy társadalmi csoport sajátos lelki, tárgyi, szellemi és érzelmi jegyeinek együttese, mely magába foglalja a művészeteken és az irodalmon kívül az életstílust, az ember alapvető jogait, az értékrendszert, a hagyományokat és a hiedelmeket (1982 Mexikóvárosi Kulturális Politikák Világkonferenciája)

³ A Kulturális Kifejezőmódok Sokszínűségének Védelméről és Előmozdításáról szóló Egyezmény preambuluma

kultúrára is építő turizmus fontos bevételi forrás), és etikai kérdéseket is felvet (pl. műtárgyak eladásából származó jövedelemből fegyverek vásárlása). A kulturális javak védelme nemcsak rövidtávú, politikai érdek, de a megbékélést és a tartós béke kiépítését is segíti, biztonságpolitikai kérdés is.

A kulturális javak, melyek meg nem újuló erőforrások, számtalan veszélynek vannak kitéve, sérülékenységük az idő előrehaladtával egyre fokozódik. Ma a kulturális javakat nemcsak a természeti katasztrófáktól, de a káros emberi tevékenységtől is védeni kell. Az emberiség jelenleg nem tud megszüntetni számos veszélyt jelentő természeti jelenséget⁴, de a katasztrófa kockázatát csökkenteni lehet. A kulturális javak pusztulása mögött azonban emberi, társadalmi tényezők is lehetnek (pl. terrorizmus, politikai konfliktusok). A kulturális értékeket védeni kell a katonai konfliktusok pusztításától vagy a „kulturális tisztogatástól”⁵ is, más vallás vagy nép szimbolikus jellegű javai, identitása elleni szisztematikus támadásoktól (lásd Afganisztán, Irak, Szíria). A történelmi emlékhelyek szándékos lerombolása, az emberiség közös örökségéhez tartozó polgári és vallási épületek, valamint régészeti emlékek elpusztítása sokszor egy csoport megtörését, elüldözését szolgálja (lásd délszláv háború vagy Daesh fellépése), destabilizálja a társadalmat. De a kulturális javakat védeni kell a „kulturális panamától” is, az ellopott antikvitások globális kereskedelme óriási üzlet és a régészeti emlékek kifosztása és a kulturális műkincsek tiltott kereskedelme pedig komoly bevételt jelenthet a szervezett bűnözésben részt vevők és a terroristák számára.

A kulturális javak emberi pusztítására kitért a 2022 szeptemberében megrendezett második MONDIACULT is, amelyen 193 ország kulturális szakpolitikusi és miniszterei vettek részt. A zárónyilatkozatban nagy hangsúlyt kapott a kulturális javak illegális kereskedelme elleni fellépés, a fokozott együttműködés ezen a területen (pl. az eltulajdonított kulturális javak virtuális múzeumának létrehozatala az UNESCO és az Interpol együttműködésében 2025-ig). Továbbá a nyilatkozatban részletesen kifejtették⁶ a kulturális javak illegális kereskedelme elleni nemzetközi fellépés alapelveit, a bevonandó partnereket, cselekvési irányokat. Külön bekezdést⁷ kapott az illegálisan külföldre került kulturális javak visszaszolgáltatásának témája, a restitúció előmozdítására létrehozott jogi szabályozás hatékonyságának növelése, a múzeumok, magángyűjtők ösztönzése az etikai alapelvek elfogadására. A résztvevők szerint a kulturális örökség és a kulturális kifejezés védelme⁸ különösen fontos a válságok idején ideértve az extrém éghajlati jelenségeket és természeti katasztrófákat illetve a katonai konfliktusokat, különösen a kulturális épületek és környékük katonai célokra történő használatakor, de erkölcsi és biztonságpolitikai okokból is, hiszen az illegális kereskedelméből származó haszon a szervezett bűnözés és a terrorizmus finanszírozását is segítheti. Az aláírók szorgalmazták az államok egyéni erőfeszítéseinek támogatását az örökségvédelem terén és a nemzetközi szolidaritás erősítését az UNESCO egyezmények már létező technikai és pénzügyi mechanizmusainak igénybevételével.

⁴ pl. geológiai (földrengés, vulkánkitörés, földcsuszamlás), meteorológiai (ciklon, villámcsapás, tűzvész, lavina), oceanográfiai (cunami, szökőár), hidrogeológiai (árvíz, hirtelen áradások), biológiai (járványok), technológiai (robbanások, szerkezeti összeomlás, vegyi anyagok terjedése), sivatagosodás

⁵ UNESCO "The struggle against cultural cleansing is a security imperative" (2015)

<https://en.unesco.org/news/struggle-against-cultural-cleansing-security-imperative>

⁶ 16. pont

⁷ 17. pont

⁸ 14. pont

A következőkben vázlatosan áttekintjük, hogy milyen előrelépés történt a kulturális javak illegális emberi tevékenységgel (a kulturális javak illegális kereskedelme, fegyveres pusztítás) szembeni nemzetközi védelme terén néhány évtized alatt.

Az emberiség kulturális öröksége

A kulturális örökség védelmének intézményesítésére már közel 100 éve lépések történtek nemzetközi szinten. Már az I. világháború után felmerült egy nemzetközi mozgalom megalapításának terve az Európán kívüli természeti és kulturális javak védelmére⁹. Az interbellum kezdetén meglehetősen idealista, a gazdasági és politikai érdekektől mentes kulturális kapcsolatok kialakításában gondolkoztak a kor politikusai és meghatározó értelmisége, így 1921-ben a Népszövetség létrehozta a Szellemi Együtműködés Nemzetközi Bizottságát. 5 évvel később a Bizottság elindította a Múzeumok Nemzetközi Irodáját (OIM), hogy segítse a művészeti alkotások védelmének, osztályozásának, restaurálásának a megszervezését, szabályozását. Az OIM kezdeményezte és szervezte meg a történelmi műemléképületek restaurálásáról az 1931-es athéni konferenciát, ahol először fogalmazódott meg a műemlékvédelemmel kapcsolatos nemzetközi együttműködés szükségessége. De a kulturális örökség már az interbellum idején is elméleti, politikai viták tárgyává vált. A népművészet például a francia-német rivalizálás áldozata lett, mert ezt a tudományt történelmi és politikai okokból Franciaországban nem igazán művelték, míg a német nyelvű országokban komoly akadémiai háttére volt. Továbbá a francia megközelítés szerint esetleg politikai célokra lehet felhasználni a néprajz tudomány eredményeit pl. az identitás megerősödése révén a területi követelések alátámasztására. A Történelmi épületek és művészeti alkotások háború idején történő védelméről szóló egyezmény tervezetét még 1938-ban bemutatták a Népszövetség Tanácsának és Közgyűlésének, de a második világháború kitörése miatt már nem fogadták el¹⁰. Az emberiség közös örökségéről az 1964-es Velencei Karta¹¹ preambuluma úgy fogalmaz, hogy „A múlt szellemi üzenetét hordozó monumentális alkotások a népek évszázados hagyományainak élő tanúi a jelenkor számára. Az emberiség – amelynek nap, mint nap lelkiismereti kérdése az emberi értékek egysége – ezeket az alkotásokat közös örökségnek tekinti, és egyetemlegesen felelősnek vallja magát védelmükért a jövő generációi előtt, amelyeknek hitelességük teljes gazdagságában kell ezeket az emlékeket átadnia.”

A kulturális javaknak egy speciális csoportja az egész emberiség számára fontos kulturális értékek, amely fogalom először az 1946-ban elfogadott UNESCO Alkotmányban¹² jelenik meg, de a későbbi, 1972-es Világörökség egyezménytől eltérő megközelítésben. Eszerint a szervezet feladata, hogy „A tudás megőrzésének, előbbre vitelének és terjesztésének érdekében (...) gondoskodik a világ örökségének (the world's inheritance) részét képező könyvek, művészeti alkotások és történelmi, illetve tudományos értékű műemlékek megőrzéséről és védelméről, valamint az érintett

⁹ Rendkívül diszkriminatív, de a kor gondolkozását jól bemutató megközelítés, hogy elsősorban a civilizált Európa területén kívül eső örökségelemek szorulnának védelemre.

¹⁰ 1946-ban megszűnt az OIM, s a helyét az UNESCO és a Múzeumok Nemzetközi Tanácsa (International Council of Museums, ICOM) vette át.

¹¹ A műemlékvédelemmel foglalkozó építészek és szakemberek 1964. május 25. és 31. között Velencében tartott II. nemzetközi kongresszusán kiadott Nemzetközi Karta a műemlékek és műemléki együttesek konzerválására és restaurálására

¹² I. cikk 2. c) pont

nemzeteknek erre vonatkozóan nemzetközi megállapodásokat ajánl". A gondolat, hogy bizonyos helyszínek az egész emberiség közös kulturális örökségébe tartoznak, ezért védelmük is egyetemes felelősség, az asszuáni gát építése miatt veszélybe kerülő templomok kapcsán merült fel, majd a Világ Kulturális és Természeti Örökségének Védelméről szóló 1972-es Egyezményben¹³ teljessé vált ki.

A világ szinte összes országa, az egyezmény 194 részes állama többek között vállalja, hogy nem hoz olyan intézkedést, ami egy másik részes állam területén található örökségelemben kárt tehet. Ez a békeidőben jelentkező kockázatok (pl. természeti csapások, környezetszennyezés, városiasítás, turisztikai fejlesztések) mellett fegyveres konfliktusok által való, súlyos és különleges veszélyeztetettséget is magában foglalja. Az 1972-es Világörökség Egyezmény létrehozta a Veszélyeztetett Helyszínek Listáját¹⁴ is a nemzetközi közösség figyelmének felhívására illetve a gyors, hatékony segítségnyújtás lehetőségének megteremtésére. Az egyezmény a világörökség védelmére egy pénzügyi alapot¹⁵ is létrehoz, amelynek felhasználásáról a Világörökség Bizottság (VB) dönt. A VB nagyon ritkán nyújt vissza nem térítendő pénzbeli támogatást, inkább szakértelmével segít (szakembereket, felszerelést küld a helyszínre, tudományos, elméleti segítséget nyújt). Az Alap elsősorban a fejlődő államok területén található világörökségi helyszínek támogatását preferálja, mert azok többnyire sem állami, sem más nemzetközi segítséget nem tudnak igénybe venni.

Nemzetközi szabályozás jött létre a víz alatti kulturális örökség helyszínen történő megőrzése és kereskedelmének megtiltása érdekében is. A víz alatti örökség védelméről szóló keretegyezmény¹⁶ célja többek között a kincskeresés, valamint a profit célú régészeti kutatás megszüntetése. A védelem az elsüllyedt városok és hajóroncsok mellett kiterjed "az emberiség mindenfajta kulturális, történelmi, vagy régészeti örökségére, amely részben vagy egészben víz alá került, időszakos vagy állandó jelleggel"¹⁷. Az örökségvédelem tekintetében a legfontosabb alapelvek a víz alatti kulturális örökség megőrzésének kötelezettsége, a kereskedelmi célú kiaknázás („kincskeresés”) tilalma, a lelőhelyek helyszíni megőrzésének elsőbbsége és a roncsolásmentes eljárások alkalmazásának elsőbbsége.

Az épített és természeti, azaz megfogható kulturális örökség mellett a szellemi¹⁸ kulturális örökség védelme is az ötvenes évek óta a nemzetközi közbeszéd része. Az erről szóló egyezményt¹⁹ 2003-ban fogadták el, amelynek majdnem minden ország, jelenleg 180 állam a részese. Az egyezmény egyfajta válasz volt az intolerancia

¹³ Az Egyezmény végrehajtásának legfőbb testülete, az ún. Részes Államok Közgyűlése, amely két évente, az UNESCO Általános Konferenciájával azonos időben ülésezik. 1976-ban felállították a legfontosabb döntéshozó és végrehajtó testületet, a 21 tagú Világörökség Bizottságot. A titkársági feladatokra 1992-ben létrehozták az UNESCO elkülönített egységeként, párizsi székhellyel (UNESCO székházban) a Világörökség Központot (World Heritage Centre, WHC)

¹⁴ Erre azokat a világörökségi helyszíneket veszi fel a Világörökség Bizottság, amelyek eredeti állapotban történő megőrzését természeti vagy egyéb katasztrófák, háborúk, városépítési tervek vagy privát kezdeményezések komolyan fenyegetik, és amelyek megóvásához átfogó intézkedések szükségesek. E javak megmentéséhez jelentősebb munkálatok szükségesek, és ehhez segítséget kér a részes tagállam.

¹⁵ A részes államok önkéntes és két évente kötelező hozzájárulásai, adományok, hagyatéki, az e források után járó kamatok, adománygyűjtő rendezvények bevételei

¹⁶ 2001/2009

¹⁷ 1. cikk 1(a) bekezdés

¹⁸ A szellemi kulturális örökség (intangible cultural heritage) fogalma az épített és természeti örökségtől való megkülönböztetésként annak megfoghatatlan voltát, nem tárgyiasult jellegét hangsúlyozza.

¹⁹ Az egyezmény a világörökség egyezményéhez nagyon hasonló struktúrát épít ki. (Részes Államok Közgyűlése, 24 tagú, a szellemi kulturális örökség védelmével foglalkozó kormányközi bizottság)

terjedésére, hogy veszélybe kerültek olyan tradicionális csoportok, melyek az emberiség kulturális örökségének, hagyományainak hordozói. A szellemi kulturális örökség²⁰ konkrét megnyilvánulási formái többek között „a szóbeli hagyományok és kifejezési formák, beleértve a nyelvet is, mint a szellemi kulturális örökség hordozóját, tradicionális előadóművészetek, társadalmi szokások és rítusok, ünnepi események, a természetre és a világegyetemmel kapcsolatos ismeretek valamint a hagyományos kézművestermékek előállításához szükséges tudás és készségek”²¹. A nemzetközi segítségnyújtás formái elsősorban szakemberek küldését és képzését, tanulmányok készítését vagy infrastruktúra rendelkezésre bocsátását jelenti, esetleg anyagi segítség nyújtását a részes állam kérésére. A Világörökség egyezményhez hasonlóan ez az egyezmény is listákat hoz létre, köztük a sürgős védelmet igénylő szellemi kulturális örökség listáját²². Egy örökségelem csak a részes állam kérésére kerülhet fel erre a listára, annak ellenére – elméletileg – nem. A szellemi kulturális örökség megőrzéséről szóló egyezmény is létrehozta saját pénzalapját, a Szellemi Kulturális Örökségvédelmi Alapot²³.

A szakmai és pénzügyi segítség azonban más formában is megjelenik a nemzetközi térben. A kulturális örökség, de a kulturális sokszínűség témakörében is központi elem a nyelv, amely nélkülözhetetlen szerepet tölt be az emberek mindennapi életében, identitásában, mégis évente számos nyelv tűnik el. Ennek leggyakoribb okai a háborúk, az etnikai tisztogatások, áttelepítések. A jelenség nyomán követésére az UNESCO rendszeresen kiadja a Veszélyeztetett Nyelvek Atlaszát kilenc kritérium²⁴ együttes hatásának vizsgálatára alapján.

A kulturális örökség megőrzését szolgáló kutatásokat összehangoló kormányközi tudományos központ²⁵ létrehozataláról 1956-ban döntött az UNESCO Általános Konferenciája Új-Delhiben, majd római központtal létrejött a Kulturális Örökség Megőrzését és Helyreállítását Elősegítő Nemzetközi Központ (ICCROM²⁶), röviden Nemzetközi Restaurátor Központ²⁷. Az UNESCO által is elfogadott alapszabálya szerint az ICCROM legfőbb szerepe és célja, hogy koordinálja, kezdeményezze vagy intézményesítse a kulturális javak megőrzésére irányuló törekvéseket, ami többek között szakemberek továbbképzését és nemzetközi tapasztalataik kibővítését jelenti.

²⁰ „Olyan szokás, ábrázolás, kifejezési forma, tudás, készség – valamint az ezekkel összefüggő eszköz, tárgy, műalkotás és kulturális színhely –, amelyet közösségek, csoportok, esetenként egyének kulturális örökségük részeként elismernek. Ez a nemzedékről nemzedékre hagyományozódó szellemi kulturális örökség - amelyet a közösségek, csoportok a környezetükre, a természettel való kapcsolatukra és a történelmükre adott válaszként állandóan újraterehetnek - az identitás és a folytonosság érzését nyújtja számukra, ily módon segítve elő a kulturális sokszínűség és emberi kreativitás tisztelését.” (2. cikk)

²¹ Csonka-Takács Eszter (szerk.): UNESCO Egyezmény a szellemi kulturális örökség megőrzéséről (2010) <http://szellemikulturalisorokseg.hu/doks/egyezmény.pdf>

²² List of Intangible Cultural Heritage in Need of Urgent Safeguarding

²³ Az alap forrásaihoz történő hozzájárulások és az alap egyéb bevételeinek szabályozása hasonlóan történik mint a Világörökség egyezmény esetében.

²⁴ Vizsgálják a nemzedékek közötti nyelvi átöröklés meglétét vagy hiányát, a beszélők számát, az adott nyelvet beszélők számarányát az össznépszerűség létszámához képest, a nyelvhasználatban észlelt "átkapcsolás" meglétét vagy hiányát. Fontos adat a nyelv- és irodalomoktatáshoz szükséges tananyag megléte és hozzáférhetősége; a kormány- és intézményszintű nyelvi attitűd jellege: a nyelv hivatalos státusa, illetve használati gyakorisága.

²⁵ jelenleg 137 állam a tagja

²⁶ International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property, ICCROM

²⁷ A tagállamokat tömörítő Közgyűlés, amely két évente tart ülést Rómában, a 31 tagú Tanács (25 fő a tagállamokat képviseli és 6 hivatalból), amelynek tagjait 4 évre (max. kétszer egymás után) választják meg, és a Főtitkár a legfontosabb szervei.

Az UNESCO fellépésének némileg kritikájaként jött létre a Nemzetközi Szövetség a kulturális örökség védelmére a konfliktuszónákban (ALIPH²⁸) 2017 márciusában Franciaország és az Egyesült Arab Emírségek kezdeményezésére. Az ALIPH egy mozaikszerű, de az alif az arab ábécé első betűje is. A svájci bejegyzésű alapítvány tevékenysége átfogó, az örökség minden fajtájának (kulturális, szellemi, ingó, ingatlan) védelmét támogatja. Céljai között szerepel a prevenció, a rombolás kockázatának csökkentése mellett az örökség biztonságának megteremtéséhez szükséges intézkedések támogatása és a konfliktus után a helyi lakosság segítése, hogy ismét élvezhesse a kulturális örökséget. Az Alapítvány néhány év alatt részt vett 7 országban²⁹ 25 rehabilitációs és újjáépítési projektben, partnerségben az UNESCO-val dolgozott az „Újjá éleszteni Moszul szellemét” kezdeményezésben³⁰.

Természetesen a civil szervezetek is rendkívül aktívak a területen. Például négy nagy civil szervezet³¹ 1996-ban létrehozta a Nemzetközi Kék Pajzs Bizottságot (ICBS³²), a „Kulturális Vöröskeresztet”. A Kék Pajzs ugyanis a kulturális emlékek védelmének szimbóluma háborús helyzetekben az 1954-es hágai konvenció óta.

Regionális szintű védelem

A kulturális javak védelmének jelentőségét nem csak univerzális szinten ismerték fel, számos regionális szervezet vagy csoportosulás is állást foglalt a kulturális örökség védelme mellett.

A kulturális javak származási államból való jogellenes kikerülése nagy figyelmet kap napjainkban, pedig még a II. világháború következményeit sem tudták rendezni az államok, ld. 1998-as Washingtoni Nyilatkozat a náci által zsákmányolt műkincsek visszaszolgáltatásának erkölcsi kötelezettségéről³³, 2009-es Terezini Nyilatkozat³⁴ a Holokauszt időszak javaival kapcsolatos kérdésekről, 1999-es Vilniusi Nyilatkozat³⁵ a zsidóktól zsákmányolt kulturális javakról.

A lopott vagy jogellenesen külföldre vitt kulturális javak nemzetközi visszaadásáról egyezmény³⁶ dolgozott ki a különösen a kereskedelmi jog modernizálása és egységesítése céljából létrehozott Nemzetközi Intézet a Magánjog Egységesítéséért³⁷, amely 1926-ban³⁸ a Népszövetség járulékos

²⁸ Alliance Internationale pour la protection du patrimoine dans les en conflit

²⁹ Afganisztán, Elefántcsontpart, Irak, Jemen, Líbia, Mali, Szíria

³⁰ Revive the Spirit of Mosul (2018 februárjában indított globális kezdeményezés)

³¹ Nemzetközi Levéltári Tanács (International Council on Archives, ICA), a Nemzetközi Múzeumi Tanács (International Council of Museums, ICOM), a Műemlékek és Régészeti Leőhelyek Nemzetközi Tanácsa (International Council on Monuments and Sites, ICOMOS) és a Könyvtári Egyesületek és Intézmények Nemzetközi Szövetsége (International Federation of Library Associations and Institutions, IFLA), akikhez később kapcsolódott az Audiovizuális Archívumok Együttműködési Tanácsa (Coordinating Council of Audiovisual Archives Associations, CCAA)

³² International Committee of the Blue Shield

³³ Looted Art Commission - Washington Conference Principles on Nazi-Confiscated Art <https://www.lootedartcommission.com/Washington-principles>

³⁴ A terezini nyilatkozat (2009) by restitucio.org – Issuu https://issuu.com/restitucio.org/docs/terezin_nyilatkozat

³⁵ Európa Tanács 1205. számú határozata

³⁶ 1995/1998 (48 tagállam)

³⁷ International Institute for the Unification of Private Law (UNIDROIT)

³⁸ 1940-ben ismét működni kezdett egy multilaterális egyezmény, az UNIDROIT-statútum alapján.

szerveként jött létre³⁹. A dokumentum kiegészítő jellegű jogforrás a restitúciós eljárások vonatkozásában.

Az Európa Tanács a kulturális örökség területén is normavívó, például a szervezet keretében kidolgozták az örökségközösség⁴⁰ fogalmát⁴¹, amely létrejöttének lehetősége független az örökség tulajdonlásától, vagyis Európa polgárai kötődhetnek egy más országban található örökségelemhez is. Számos egyezmény született a témában⁴², amelyek közül fontos kiemelni a Nikóziai Egyezményt⁴³, amely a kulturális javak illegális kereskedelme és rombolása elleni küzdelem illetve annak megelőzése céljából jött létre. A dokumentum bűncselekménnyé nyilvánítja a lopást, a jogellenes behozatalt/kivitel, az illegális ásatást, a jogellenes megszerzést és forgalomba hozatalt, valamint a leletek dokumentációjának meghamisítását.

A kulturális sokféleség az Európai Unió értékeinek integráns része, az EU számtalan módon ösztönzi Európa kulturális örökségének a tudatosítását és megbecsülését, erősíti a közös európai térhez tartozást (pl. Európai Örökség cím, Europa Nostra-díj, 2018 a kulturális örökség európai éve). A sokszínűség előmozdítása fontos része az EU külkapcsolati rendszerének is, így a szomszédságpolitikában⁴⁴, a nemzetközi fejlesztési együttműködésben szintén fontos szerepet játszik. Például az EU támogatja a kulturális javak védelmét Ukrajnában a katonai konfliktus idején, többek között pénzügyi támogatást ad az épületek és gyűjtemények védelmére, segíti a kulturális örökséggel foglalkozó szakemberek munkájának folytatását Ukrajnában. Továbbá első alkalommal aktiválták az uniós polgári védelmi mechanizmust a kulturális örökség védelme érdekében. Valamint az EU támogatja az ukrajnai kulturális örökség védelmére indított #ArtsWar kampányt és az UNESCO „The Real Price of Art” (A műalkotások valódi ára) kampányát a tiltott kereskedelem kulturális örökségre gyakorolt hatásáról. De az EU szorosan együttműködik az UNESCO-val a világ kulturális örökségének megóvásában (pl. a szíriai kulturális örökség védelmére irányuló UNESCO-fellépés uniós támogatása (az örökség állapotának megőrzése, az illegális kereskedelem elleni fellépés)) és szorosan együttműködik az Európa Tanáccsal (pl. az ET kezdeményezésére létrejött Európai Örökség Napok (European Heritage Days) közös programmá alakítása, a „ljubljanai folyamat I. és II.” elnevezésű közös fellépés a kulturális örökség helyreállítására Délkelet-Európában).

Az Európán kívüli regionális szervezetek is mind állást foglaltak kontinensük kulturális örökségének védelme mellett. Az Arab Liga 1970-ben létrehozott kulturális szervezetének, az ALECSO-nak 8 prioritása közül az egyik a kulturális örökség védelme, pl. egy díjat (Arab Örökség Díj⁴⁵) alapított a szellemi és tárgyi örökség védelmének elismerésére. Az arab kéziratok örökségének jelentőségét mutatja, hogy

³⁹ A római székhelyű független nemzetközi szervezetnek minden kontinensen van tagállama, jelenleg 63 ország, amelyek rendkívül különböző jogi, gazdasági és politikai berendezkedéssel és eltérő kulturális háttérrel rendelkeznek.

⁴⁰ heritage community/ communauté patrimoniale

⁴¹ a Faraói Egyezmény meghatározása szerint „olyan emberek összessége, akik magukénak érzik a kulturális örökség valamilyen különleges vonatkozásait, melyeket az együttműködés keretei között óvnak és átadnak a jövő generációknak.”

⁴² Egyezmény az Európai Építészeti Örökség Védelméről (ETS 121) (1985/87), Európai Egyezmény a Régészeti Örökség Védelméről (ETS 143) (1992/95), Egyezmény a társadalom számára fontos kulturális örökség értékeiről (CETS 199) (2005/11)

⁴³ 2017/2022

⁴⁴ pl. a szíriai válság kezelésére szolgáló uniós regionális alap hozzájárult a kulturális örökség védelméhez és a kulturális sokféleség elősegítéséhez is

⁴⁵ Arab Heritage Prize

még 1964-ben külön intézetet⁴⁶ (Arab Kéziratok Intézete) hoztak létre gyűjtésükre, megóvásukra Kairóban.

A kulturális örökségről, tudatosításának jelentőségéről 2000 júliusában az ASEAN nyilatkozatot⁴⁷ adott ki, majd 16 évvel később egy újabbat⁴⁸ az erőfeszítések fokozására a régió gazdag kulturális örökségének védelme, megőrzése és ismertté tétele érdekében⁴⁹.

Az Afrikai Unió (AU) politikájának központi eleme az Afrikai Reneszánsz⁵⁰, amelynek célja az etnikai és kulturális sokszínűség védelme, az afrikai nyelvek használatának ösztönzése, az afrikai kulturális örökségre és a hagyományos ismeretekre alapuló fejlődés támogatása a kontinensen. Az Afrikai Unió és az UNESCO afrikai tagállamai 2006 májusában létrehozták az Afrikai Világörökség Alapot⁵¹ a kontinens természeti és kulturális örökségének hatékony megőrzése és védelme érdekében, amelyhez az 1972-es UNESCO egyezményben⁵² részes afrikai államok fordulhatnak anyagi támogatásért. Az AU keretében működő ügynökség, a Szóbeli hagyományok nyelvészeti és történelmi tanulmányozásának Központja⁵³ küldetésének tekinti Afrika kulturális gazdagságának, sokszínűségének megjelenítését, támogatását.

Az Iszlám Együttműködési Szervezet keretében 2007-ben a kulturális miniszterek az Iszlám Világörökség Bizottság megalakításáról döntöttek, amely különösen az iszlám örökség megőrzése érdekében jött létre, ami, a miniszterek szerint, aránytalanul kevésbé jelenik meg az UNESCO Világörökség Listán. A Bizottság az örökséget integráltan értelmezi (épített, szellemi stb.) és az Iszlám Világörökség Lista elkészítése mellett nevesített feladata természeti katasztrófák esetén a régészeti lelőhelyek védelmére sürgősségi segély folyósítása vagy az eltulajdonított javak visszaszerzéséhez jogi segítség nyújtása.

Az Amerikai Államok Szervezete (AÁSZ) keretében is született egyezmény⁵⁴ az amerikai nemzetek régészeti, történelmi és művészeti örökségének védelméről 1976-ban, ami a kulturális javak illegális kereskedelmének megelőzését is célul tűzte ki. 2011-ben⁵⁵ az AÁSZ államfők prioritásként fogalmazták meg a kulturális örökség megőrzését és bemutatását, a kulturális identitás, sokszínűség védelmét, és külön kiemelték a bennszülött népek kultúrájának szerepét.

⁴⁶ 1971-ben az ALECSO-hoz kapcsolták.

⁴⁷ ASEAN Declaration on Cultural Heritage, Bangkok

⁴⁸ 2016. szeptember 6-án a laoszi Vientianében tartott 28. ASEAN Csúcson fogadták el a nyilatkozatot az együttműködés megerősítéséről a kulturális örökség területén az ASEAN-ban (Declaration on Reinforcing Cultural Heritage Cooperation in ASEAN)

⁴⁹ pl. Japán anyagilag támogatja az ASEAN digitális kulturális örökség archívum projektet (ASEAN Cultural Heritage Digital Archive, ACHDA), amely 2020 januárjában indult.

⁵⁰ Afrika történelmi és kulturális értékeiből táplálkozó önismeret és öntudat megújítása, ugyanis Afrika megújulása nem alapulhat kizárólag anyagi érdekekre, a kultúra az Afrikai Reneszánsz és a fejlődés kiindulópontja és végcélja.

⁵¹ African World Heritage Fund, AWHF

⁵² A dél-afrikai jog alapján működő alap az első regionális alap az 1972-es egyezmény keretében.

⁵³ Centre for Linguistic and Historical Studies by Oral Tradition, Centre d'Etudes Linguistiques et Historiques par Tradition Orale (CELHTO), melynek elődjét, Centre for Research and Documentation for Oral Tradition, (CRDTO) 1968-ban hozták létre

⁵⁴ AÁSZ Közgyűlés 6. rendes ülésén a chilei Santiagóban 1976. június 16-án született meg a San Salvador Egyezmény (Convention on the Protection of the Archeological, Historical, and Artistic Heritage of the American Nations)

⁵⁵ harmadik csúcsertekezlet Québecben

Az illegális műkinckereskedelem terén erősen érintett⁵⁶ Andok régió országai 2004 júliusában létrehozták az Andoki Bizottságot a kulturális javak illegális kereskedelme elleni küzdelemre⁵⁷. A Külügyminiszterek Andoki Tanácsa közös jogi mechanizmusok létrehozataláról is határozott a tagállamok világörökséghez tartozó kulturális javainak védelme és visszaszerzése érdekében, illetve célként fogalmazta meg ezen javak kivitelének, illegális nemzetközi kereskedelemben való bekerülésének megakadályozását.

Bár a MENA térség az illegális műkinckereskedelem szempontjából a világ egyik leginkább érintett területe, a régió államai sokáig nem hívtak össze nemzetközi találkozót a probléma kezelésére. A 2015. május 13-14-i kairói konferencián résztvevő 10 MENA ország⁵⁸ kiadott egy nyilatkozatot⁵⁹, amely egy regionális akciótervet vázolt fel, amelynek keretében a nemzetközi kulturális bűncselekmények elleni erőfeszítések koordinálására egy magas szintű munkacsoport megalakítását javasolják, amelyet egy nemzetközi tanácsadótestületet is támogat és kezdeményezik egy széleskörű figyelemfelkeltő kampány indítását a feketepiaci kereskedelem ellen. 2016 szeptemberében 17 MENA és AL ország⁶⁰ találkozott Ammanban a Veszélyben a kultúra című konferencián⁶¹, ahol a magasszintű munkacsoport⁶² alakuló ülésén meghatározták a következő évek feladatait⁶³.

A kulturális javak és a gazdaság

A kultúra, a kulturális örökség a fejlődés fontos dimenziója, hiszen újszerű gazdasági megoldásokat kínálhat a szegény térségeknek (például idegenforgalom fejlesztése), elősegítheti a helyi szintű fejlődést, értékei (pl. kézművesség) bevételt hozhatnak, új munkahelyeket teremthet, és erősítheti a közösségi kohéziót, amely összefüggést a Világbank is felismert. A kezdeti, egyes örökség elemekre vonatkozó, „nem ártani” megközelítéshez képest új szintre lépett a szervezet és a 2002-es johannesburgi világtalálkozó⁶⁴ hatására, amely a kultúrát a fenntartható fejlődés negyedik oszlopként ismerte el, a kulturális örökség megőrzését a gazdasági és társadalmi fejlődés eszközének tekinti és aktívan támogatja, a szegénység csökkentése érdekében vállalt küldetésének alapvető elemeként kezeli. A Világbank irányelvei⁶⁵ között szerepel, hogy projektjei során védeni kell a kulturális örökséget (természeti, épített, szellemi) a projekttevékenység ártalmas hatásaitól és támogatni kell megőrzésüket. A

⁵⁶ Ebben a négy államban található a latin-amerikai és a Karibi-térség kulturális, természeti világörökségeinek 24%-a és a szellem kulturális világörökségeinek 40%-a.

⁵⁷ Comité Andino de Lucha contra el tráfico ilícito de bienes culturales

⁵⁸ Egyiptom, Egyesült Arab Emírátság, Irak, Jordánia, Libanon, Líbia, Omán, Szudán, Szaúd-Arábia

⁵⁹ The Cairo Declaration (2015. május 14.)

<https://www.mei.edu/sites/default/files/publications/CairoDeclaration.pdf>

⁶⁰ Bahrein, Egyesült Arab Emírátság, Egyiptom, Irak, Jemen, Jordánia, Katar, Kuwait, Libanon, Líbia, Marokkó, Mauritánia, Omán, Palesztina, Szaúd-Arábia, Szudán, Tunézia

⁶¹ #CultureUnderThreat Conference

⁶² Middle East and North Africa Task Force Against Cultural Racketeering

⁶³ kapacitásépítő programok, kétoldalú egyértértési megállapodások és a regionális együttműködés ösztönzése, mechanizmusok kidolgozása az információk megosztására, figyelemfelkeltő lépések a kulturális javak feketekereskedelmének hatásáról a globális gazdaságra és biztonságra, munkahelyek teremtése a Világörökség helyszíneken

⁶⁴ ENSZ Fenntartható Fejlődési Konferenciája (World Summit on Sustainable Development)

⁶⁵ Guidance Notes (worldbank.org)

<https://documents1.worldbank.org/curated/en/743151530217186766/ESF-Guidance-Note-8-Cultural-Heritage-English.pdf>

Világbank együttműködik az UNESCO-val, különösen a Világörökség helyszíneken, és a 2011 júliusában aláírt egyetértési memorandum alapján a hosszabb távú stratégiai céljait is összehangolják. Az együttműködés különösen a városok kulturális örökségének⁶⁶ fejlődésére koncentrál (pl. a történelmi városok és történelmi városképek további megőrzése főleg a fejlődő világban az üzemek, eszközök rehabilitációjával).

Napjainkban megjelent a biokalózkodás⁶⁷, a hagyományos közösségek tudásának és/vagy a tőlük származó biológiai anyagnak a jogosulatlan használata vagy a hagyományos tudáson alapuló termékek gyártásának és használatának monopolizációja⁶⁸. A szellemi tulajdonjog védelme keretében egyre nagyobb figyelmet kap a hagyományos tudás⁶⁹ fogalma, a bennszülött és a helyi közösségek generációról generációra öröklődő – többnyire évszázados hagyományain alapuló – tudása (pl. a bennszülött tudás (indigenous knowledge), a folklór, a hagyományos gyógyászati tudás). A "hagyományos" kifejezés egy meghatározott közösséggel való kapcsolatra utal, hogy a tudás azon belül fejlődik és adódik át generációkon keresztül, gyakran a közösség kulturális és spirituális identitásának része. 2000 szeptemberében a Szellemi Tulajdon Világszervezete (WIPO) keretében létrehozták a Genetikai Források, Hagyományos Tudás és Folklór Kormányközi Bizottságát⁷⁰ és 2009 óta folynak a tárgyalások egy nemzetközi egyezmény kidolgozására, amely várhatóan a 2023 szeptemberére összehívott diplomáciai konferencia eredményeként, legkésőbb 2024-ben létrejön.

A gazdasági globalizáció kihívásaira, a korlátlan szabadkereskedelmi szabályozásra válaszul született meg A Kulturális Kifejezésmódok Sokszínűségének Védelméről és Előmozdításáról szóló Egyezmény⁷¹, amelynek a világ legtöbb országa, 152 állam részese. A WTO által képviselt piaci liberalizáció nincs tekintettel a kulturális értékre, az identitást is megjelenítő kulturális javakra, elveszi az egyes államoktól annak lehetőségét, hogy saját kulturális javait védjék, vagy meghatározott államok körének kulturális javait támogassák. Az egyezmény megszületése mögött az az elgondolás állt, hogy a kulturális javak kettős természetűek, és kulturális többletértékük miatt nem kezelhetőek egyszerű közgazdaságtani értelemben vett jószágként, így a részes államoknak lehetősége van kulturális javaik kivonására a hatályos kereskedelmi szabályozás alól. Az egyezmény a korábbiakhoz hasonló szervezet⁷² állít fel, és a Nemzetközi Alapot a Kulturális Sokszínűségért⁷³.

A kulturális örökséghez kapcsolódó jogellenes ásatás, fosztogatás és

⁶⁶ A Világbanknak meglehetősen nagy gyakorlata van a történelmi városok és kulturális örökség védelme terén, az elmúlt néhány évtizedben kb. 9,5 milliárd dollárt fordított 600 projektre és technikai segítségnyújtásra. (World Bank's Cultural Heritage and Sustainable Tourism Thematic Group)

⁶⁷ pl. 1995-ös „kurkumaszabadalom” az USA-ban

⁶⁸ Szulmanné dr. Binet M.: A hagyományos tudás és oltalma- hadüzenet a biokalózkodásnak *Szemle* 110. évf. 5. szám <https://www.sztnh.gov.hu/hu/kiadv/ipsz/200510/01-szulman.html>

⁶⁹ olyan irodalmi, művészeti, illetve tudományos alkotások, előadóművészet, találmányok, tudományos felfedezések, dizájn, szimbólumok és minden egyéb olyan, hagyományokon alapuló alkotás, amely az ipar, a tudomány, művészet területén kifejtett szellemi aktivitás révén jön létre (WIPO) cit. Szulmanné dr. Binet M.: Versenyfutás az idővel: lajstromok és adatbázisok szerepe a hagyományos tudás megőrzésében és oltalmában <https://www.sztnh.gov.hu/kiadv/ipsz/200812-pdf/01-szulmanne.pdf>

⁷⁰ Intergovernmental Committee on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore, IGC

⁷¹ 2005/2007

⁷² a Felek Konferenciáját és a 24 tagú, évente összeülő Kormányközi Bizottságot, míg a titkársági teendőket az UNESCO titkársága látja el

⁷³ International Fund for Cultural Diversity

jogellenes kereskedelem egyre nagyobb üzlet lett, a hatvanas évek óta kezd komoly méreteket ölteni az illegális műkincskereskedelem, már a feketepiac harmadik legjövődmezőbb ága (a kábítószerek- és illegális fegyverkereskedelem után). Ez a jelenség vezetett az 1970. évi párizsi UNESCO Egyezmény⁷⁴ (A Kulturális Vagyon Illegális Importjának, Exportjának és Tulajdonjog-átruházásnak Tilalmáról és Megelőzéséről Szóló Egyezmény) megszületéséhez, amely előírja a tagállamoknak, hogy szabályozzák a kulturális javak⁷⁵ exportját és kötelezzék a műkereskedőket a forgalmazott javak regisztrálására. Az Egyezmény kimondja továbbá, hogy a lopott vagy jogtalanul forgalmazott műtárgyakat vissza kell adni és visszaadás esetén a jóhiszemű vásárlót méltányos kártérítésben kell részesíteni, ami nem feltétlen akadályozta az illegális műkincs-kereskedelmet. Az Egyezményt ratifikáló államok⁷⁶ vállalták többek között, hogy összeállítják és napra készen tartják a védett javak nemzeti leltárát, amely tartalmazza a köztulajdonban és magántulajdonban levő olyan fontos kulturális javakat, amelyeknek a kivitele a nemzeti kulturális örökség számottevő veszteségét jelentené, hogy gondoskodnak arról, hogy a kulturális javak eltűnése megfelelő nyilvánosságot kapjon.

Kulturális tulajdon védelme fegyveres konfliktusokban

A XX. század második felében a „hagyományos”, államok közötti konfliktusok mellett megjelentek az ún. „inter-state”, államon belüli összecsapások, ahol a kisebbségben levő csoportok kultúrája elleni fellépés alapvető célkitűzésként jelent meg. Tehát míg korábban másodlagos jelleggel sérültek a kulturális javak, addig napjainkban már a támadások középpontjában állhatnak. Az előző századokban művészeti értékükért vagy hadiszákmányként szereztek meg a kulturális javakat, ma viszont kifejezetten azok szimbolikus jellege miatt pusztíthatják.

A kulturális javak bevonása a fegyveres konfliktusba több okból is megtörténhet Johan Brosché és társai tipológiája szerint⁷⁷. Ha a konfliktus éppen a kulturális identitáson alapul, akkor a közösség számára fontos kulturális javak is célponttá válhatnak. Egy másik típus, amikor a taktikai előnyszerzés a fő motiváció (pl. fegyverraktárként használják a kulturális tulajdont). Máskor figyelemfelhívó jellege van a kulturális értékek elleni támadásnak, ami alacsony kockázatú célpont, de jelzi az agresszor elkötelezettségét. Továbbá a kulturális javakkal való kereskedelemről származó bevétel a konfliktus finanszírozását biztosítja.

Bár rendkívül aktuális kérdés a kulturális örökség védelmének témája katonai konfliktusok idején, már több mint száz éve megjelent ez a probléma a nemzetközi politikában. Többek között a napóleoni háborúk tapasztalatai és a pekingi Régi Nyári Palotának (Jüenmingjüen) a francia–angol csapatok általi 1860-as feldúlása világossá tették, hogy szabályozni kell a kulturális javaknak a katonai megszállás esetén történő kezelését. A műtárgyak és a kulturálisan jelentős épületek rongálásának a kérdése már az 1863-as, nemzeti szintű Lieber-kódexben⁷⁸ megjelent,

⁷⁴ 1970/1972

⁷⁵ olyan tárgyak tekintendők, amelyeket az egyes államok egyházi vagy világi okokból, kifejezetten úgy jelölnek meg, hogy azok régészeti, őstörténeti, történeti, irodalmi, művészeti vagy tudományos szempontból fontosak

⁷⁶ 140 részes állam

⁷⁷ Brosché, Johan; Legnér, Mattias; Kreutz, Joakim; Ijla, Akram: Heritage under attack: motives for targeting cultural property during armed conflict *International Journal of Heritage Studies* 2016 nov.

⁷⁸ 1863-ban Abraham Lincoln elnök felkérésére a New York-i Columbia Egyetem tanára, Francis Lieber 157 cikkben fogalmazta meg a humanitárius nemzetközi jog alapkérdéseit. A kulturális javakra külön nem tért ki, de engedélyezte az ellenség kultúrájához tartozó műtárgyak, könyvtárak, gyűjtemények stb.

de aztán a brüsszeli nyilatkozat tervezetében⁷⁹, illetve az Oxford kézikönyvben⁸⁰ is, amelyek később a nemzetközi szabályozás, a két hágai egyezmény alapjául szolgáltak. Érdekes megfigyelni, hogy a kulturális javaknak mint a civil lakossághoz tartozó jószágoknak a védelme először a humanitárius jogban jelent meg. A hadviselésre vonatkozó szabályokat tárgyaló 1899. és 1907. évi hágai konferencia annyiban hozott újat a kulturális javak védelme terén, hogy kötelező erejű jogszabályokban jelentek meg a tekintélyes, nemzetközi hírű tudósok által megfogalmazott korábbi tervezetek. Az 1907-ben kelt IV. és IX. számú egyezmények általánosságban, a civilek tulajdonának védelméről szólnak, de a kulturális értékek és vallási létesítmények fosztogatásának és lerombolásának tilalmáról speciális rendelkezések⁸¹ szólnak. Később ezek a cikkek számos esetben hivatkozási alapul szolgáltak⁸². Ekkor még a kulturális javakat mint magántulajdont kezelik, viszont a későbbi egyezmények a védelem alapjának az emberiség közös örökségére való hivatkozást nevezik meg.

Érdekesség, hogy 1935. április 15-én Washingtonban egy regionális egyezmény született, a művészeti és tudományos intézetek és történelmi emlékművek védelméről szóló pánamerikai szerződés⁸³, az ún. Rerih/Roerich-

elmozdítását, amennyiben az nem jár azok sérülésével, és előírta, hogy a tulajdonjog kérdését a békeszerződésben rendezni kell. General Order No. 100, promulgated Apr. 24, 1863

<http://www.civilwarhome.com/liebercode.html>

⁷⁹ A szárazföldi háború szabályait tárgyaló 1874-es brüsszeli nemzetközi jogi konferencia zárónyilatkozatának 13. cikke szerint az ellenség tulajdonának a megkárosítása tilos, hacsak azt háborús szükségesség nem igazolja. A tervezet bővítette a védelemre érdemes kulturális tulajdon definícióját a vallási épületektől a jótékonyági vagy oktatási épületektől a művészetig és tudományig, a művészeti és tudományos művekig, történelmi emlékművekig. A konferencia végül kudarccal zárult, a nyilatkozat nem kapta meg a szükséges politikai támogatást.

⁸⁰ A tizenegy európai ország neves nemzetközi jogászai által 1873-ban alapított Nemzetközi Jogi Intézet (Institut de droit International) 6. közgyűlésén, 1880. szeptember 9-én egyhangúlag elfogadott, a szokásjogot 86 cikkben összefoglaló kézikönyv, amely gyakorlatilag az 1874-es brüsszeli nyilatkozat és a Lieber-kódex majdnem minden cikkét megismétli.

⁸¹ A IX. Egyezmény a bombázásról tengeri haderővel háború idejében „A tengeri haderővel történő bombázás alkalmával a parancsnoknak minden szükséges intézkedést meg kell tennie a végből, hogy - amennyire lehetséges - az istentisztelekre szolgáló, a művészetnek, tudománynak és jótékonyágnak szánt épületeket, a történelmi műemlékeket, a kórházakat, valamint a betegek és a sebesültek elhelyezésére szolgáló helyiségeket - feltéve, hogy ugyanakkor nincsenek hadi célok szolgálatában - megkíméljék. A lakosság kötelessége ezeket az emlékeket, épületeket vagy helyiségeket látható jelvényekkel feltűnővé tenni. Ezeknek a jelvényekkel négyszögű nagy merev felületből kell állniuk, amelyet az egyik átló két színes háromszögre oszt, még pedig fekete felső és fehér alsó háromszögre.” (5. cikk), illetve a IV. Egyezmény a szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól „Ostromzár és bombázás esetében minden szükséges intézkedést meg kell tenni a végből, hogy amennyire lehetséges, az istentisztelekre szánt, valamint a művészeti, tudományos és jótékony célokra rendelt épületek, a történelmi műemlékek, a kórházak, valamint a betegeknek és a sebesülteknek összegyűjtésére szolgáló helyek megkíméltsenek, feltéve, hogy azokat akkor nem használják katonai célokra. Az ostromlottaknak kötelessége ezeket az épületeket vagy gyülekező helyeket látható különös jelekkel megjelölni és ezeket a jeleket az ostromlóval előre közölni.” (27. cikk) „A községek vagyona, ugyancsak az istentisztelekre szánt, továbbá a jótékony, az oktatási, a művészeti és a tudományos célokra rendelt intézeteknek vagyona, még ha állami tulajdon volna is, ugyanazon elbánás alá esik, mint a magántulajdon. Az ily rendeltetésű intézeteknek, a történelmi műemlékeknek, a művészeti és tudományos műveknek befogadása, szándékos elpusztítása és megrongálása tilos és büntetendő.” (56. cikk)

⁸² Hivatkozott rá a Nürnbergi Törvényszék statútuma, amelynek 3. cikkét alkalmazták a Németországból elhurcolt kulturális javak visszaszolgáltatásáról szóló együttműködési egyezmény (BGBI) esetében (1990-ben Németország és Oroszország elkezdtek megvalósítani, ám 1996-ban kudarccal zárult) vagy Gustav Klimt festményeinek a visszaszolgáltatásakor, 2006-ban.

⁸³ Még ugyanabban az évben, augusztus 26-án életbe is lépett az egyezmény, ugyanis elég volt hozzá két állam ratifikációja. Gyakorlatilag mind a huszonegy amerikai ország aláírta, tíz meg is erősítette a paktumot.

paktum⁸⁴, amely még mindig hatályban van. Több magánkonferencia⁸⁵ során kristályosították ki az egyezmény szövegét, amelyet végül a washingtoni Ovális Irodában írtak alá az amerikai államok. (Ez volt az első nemzetközi szerződés, amelynek aláírása ezen a nevezetes helyszínen történt.) Az egyezmény az államnak a kulturális javak védelme terén betöltött szerepét hangsúlyozza, amelynek meg kell előznie a katonai érdekeket, és az állam feladatául fogalmazza meg az országon belül a külföldiek tulajdonában lévő kulturális értékek védelmét is.

Bár a civil célpontok, s ezen belül a kulturális javak támadásának tilalma elismert alapelvvé vált, a II. világháború során nem voltak tekintettel rá, a kulturális javak jelentősége más szempontból is előkerült. Például Rostock bombázásnak megtorlására indított Baedeker Blitz (bédekker villámháború) fedőnevű akció célpontjait, a német sajtó szerint, a híres útikönyvben kulturálisan kiemelt jelentőségűnek minősített angol városok⁸⁶ közül választották ki, bár erre nincs bizonyíték. A német és a szovjet csapatok is jelentős károkat okoztak a kulturális örökségben, külön egységeket működtettek a különösen értékes kulturális tulajdonok megszerzésére. 1943-ban az USA egy 400, katonákból és művészettörténészekből álló szervezetet⁸⁷ hozott létre, hogy segítsen megmenteni a háborúban még megmaradt kulturális javakat illetve visszaszolgáltatni a nácik által eltulajdonított műkincseket eredeti tulajdonosaiknak.

A katonai pusztító erő növekedésével, illetve a gerilla-hadviselés megjelenésével, amelynek során a fegyveres összecsapások nem korlátozódtak a frontvonalra, súlyosan érintették a hátországot, a polgári lakosságot és javaikat is, szükségessé vált egy új, részletesebb szabályozás. Az 1949-es Genfi Egyezményekhez csatolt, 1977-es nemzetközi fegyveres konfliktusokról szóló I. Kiegészítő Jegyzőkönyv már rendelkezik a polgári javak, és így a kulturális javak és kegyhelyek védelmére vonatkozó általános szabályokról⁸⁸, tiltja e javak ellen ellenséges cselekmények folytatását, illetve ellenük való megtorló intézkedések érvényesítését, és kizárja azok felhasználását katonai erőfeszítések támogatására⁸⁹. A szintén 1977-ben elfogadott, de a nem nemzetközi konfliktusok szabályait rögzítő II. Kiegészítő Jegyzőkönyv ide vonatkozó rendelkezései hasonlóak, bár némileg szűkebbek: „(...) minden ellenséges cselekmény tilos történelmi műemlékek, műalkotások vagy kegyhelyek ellen, melyek a népek kulturális vagy szellemi örökségét képezik; ugyancsak tilos mindezeket katonai célok támogatására felhasználni.”⁹⁰

A II. világháború tapasztalatai, a számos felbecsülhetetlen érték eltűnése

⁸⁴ Nyikolaj Konsztantyinovics Rerih (1874–1947), orosz festő, filozófus, régész már az orosz–japán háború idején a műemlékeket fenyegető veszedelemre hívta fel az orosz hadvezetés figyelmét. Az első világháború és az orosz forradalom pusztításai nyomán felismerte, hogy a nemzetek kulturális öröksége az egész világ számára fontos, így nemcsak a kultúra tárgyi megjelenését, de az alkotást segítő intézményeket is védelemben kell részesíteni. Az 1920-tól az USA-ban élő polihisztor sok világhírű művész (Romain Rolland, George Bernard Shaw, Rabindranath Tagore, Thomas Mann, Albert Einstein, Herbert George Wells), elismert jogász támogatását is megszerezte az üggyhöz, és 1935. április 15-én aláírták a Béke Paktumot az amerikai államok.

⁸⁵ 1931, 1932 Brüsszel, 1933 Washington

⁸⁶ “Minden olyan brit épületet le kell bombáznunk, amit legalább háromcsillagosként említenek a brit Baedekerben.” (német külügyminisztérium sajtóirodájának vezetője, 1942. április 24.)

⁸⁷ Monuments, Fine Arts, and Archives Section unit

⁸⁸ Polgári jószágnak tekinthető, ami nem számít katonai célpontnak, és ide sorolja a kulturális javakat és kegyhelyeket is. (Az 1949. augusztus 12-én kötött Genfi Egyezményeket Kiegészítő és a Nemzetközi Fegyveres Összeütközések Áldozatainak Védelméről Szóló Jegyzőkönyv) III. fejezet

⁸⁹ 53. cikk

⁹⁰ 16. cikk

arra indították az UNESCO-t, hogy nemzetközi egyezményt hozzon létre a kulturális javak védelmére fegyveres összeütközés esetén. Az 1954. évi hágai egyezmény preambuluma általános jelleggel rögzíti a kulturális javak globális védelmének jelentőségét: „(...) a kulturális javakban okozott károk, bármely nép tulajdonát is képezzék ezek a javak, az egész emberiség kulturális örökségének megkárosítását jelentik, minthogy mindegyik nép hozzájárult a világ kultúrájához; illetve a kulturális örökség megóvásának a világ összes népei számára nagy jelentősége van és ezen örökség nemzetközi védelmének biztosítása szükséges; (...)”.

A dokumentum továbbá kimondja, hogy katonai cselekmények nem irányulhatnak kulturális javak ellen, a kulturális javak hadizsákmányul vagy háborús jóvátételül nem szolgálhatnak. A hágai egyezményhez egy jegyzőkönyvet⁹¹ is csatoltak, amely a kulturális javak megszállt területről való kivitelének tilalmáról rendelkezik. A nemzetközi viszonyok a bipoláris világrend megszűnése után jelentősen megváltoztak, a hidegháború ideológiavezérelt háborúi után a poszthidegháborús időszak identitás háborúi a kultúra és annak materiális kifejeződése elleni agresszió reneszánszát hozták, az európaiaknak szembesülniük kellett a jugoszláv háborúval, ami 1999-ben az egyezmény és jegyzőkönyvének felülvizsgálatához vezetett és egy második jegyzőkönyv⁹² elfogadásához. A Második Jegyzőkönyv létrehozta a 12 tagú, a Kulturális Javak Fegyveres Öszeütközés Esetén Való Védelmével Foglalkozó Bizottságot⁹³ és a Különleges védelem alatt álló kulturális javak jegyzékét. Kiemelt védelem alá azok az ingó és ingatlan kulturális javak helyezhetők, amelyek három feltételnek felelnek meg, így kiemelkedő kulturális jelentőségűek, megfelelő belső jogi és közigazgatási intézkedések védik, valamint az érintett Részes Fél nyilatkozatot tett a kulturális javak nem katonai célú használatáról. Egy Alapot is létesít a jegyzőkönyv, amihez a felek kérelmet nyújthatnak be pénzügyi segítségre⁹⁴ a kulturális javak kiemelt védelme érdekében.

Bár az Egyezményt igen széles körben elfogadták és számos rendelkezése szokásjogi erővel rendelkezik, mégis néhány fontos állam nem, vagy csak jóval később csatlakozott hozzá. A 2003-as iraki invázió során a koalíciós erők bevonulása után Bagdadban számos fosztogatás történt és több, a kulturális örökségre veszélyt jelentő katonai műveletet is végrehajtottak. Az USA csak 2009-ben vált a szerződés részesévé, igaz, katonai kézikönyveiben már előtte is elismerte a nemzetközi szokásjog részeként a kulturális javak védelmét a katonai konfliktusokban. Az Egyesült Királyság a Második Jegyzőkönyv megalkotása után bejelentette ratifikációs szándékát, amit 2015 júniusában az ISIS szíriai pusztításainak hatására megismételt, de csak 2017. szeptember 12-én ratifikálta. Szíria és Irak részesei az egyezménynek, Ukrajna is megerősítette a Második Jegyzőkönyvet 2020 júniusában.

Az 1954-es egyezmény alkalmazhatóságánál feltétel, hogy a kulturális javak elleni támadás kapcsolatban legyen a katonai cselekményekkel (pl. az afganisztáni Buddha-szobrok felrobbantása sem tartozott a hatálya alá). A katonai célokra használt kulturális épületek elleni közvetlen támadás sem tekinthető háborús bűncselekménynek (pl. a Crac de Chevaliers).

⁹¹ 1956. augusztus 7-én lép életbe az egyezmény (133 részes állam), 1. jegyzőkönyv (110 részes állam)

⁹² 2. Jegyzőkönyv (1999/ 2004) 83 részes állam

⁹³ Committee for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict

⁹⁴ Támogatást kapott például Mali 2012 decemberében (40.500 USD), Líbia 2016 decemberében (50.000 USD), Afganisztán 2018 decemberében (45.000 USD).

A nemzetközi jog mellett a nemzetközi politika területén is megjelent a kulturális javak védelmének ügye a katonai konfliktusokban. A kulturális örökség jelentőségének felismerését jól mutatja, hogy az ENSZ BT a békefenntartás koncepciójába is elkezdte beilleszteni annak védelmét. A 2013 júliusában felállított, Maliban⁹⁵ tevékenykedő MINUSMA⁹⁶ misszió az első olyan békefenntartó misszió, amelynek mandátumában⁹⁷ szerepel a kulturális javak megőrzésének célja (a Mali északi területén lerombolt Világörökség helyszínek rehabilitációjának támogatása, a kulturális események újbóli beindítása a régióban). Timbuktu, a transzszaharai kereskedelem egykor fontos csomópontjának, a korai iszlám oktatási, tudományos központjának néhány épülete felkerült az UNESCO Világörökség Listára⁹⁸, sőt 2012. június 28-án a Veszélyeztetett Helyszínek Listájára. Az UNESCO az egyezményekhez kapcsolódó alapokból⁹⁹ pénzügyi forrásokat is mozgósított, de topográfiai adatokkal és tájékoztató anyagokkal is ellátta a missziót.

Az iraki és szíriai események után, 2017. március 24-én Franciaország és Olaszország kezdeményezésére az ENSZ BT egyhangúlag elfogadta a 2347. számú határozatot¹⁰⁰ kifejezetten a kulturális javak védelme érdekében¹⁰¹, amely az egyes nemzetközi szervezetek részéről is aktívabb fellépést szorgalmazott mind a kulturális javak megsemmisítésének, mind fosztogatásuk és a velük való illegális kereskedelem megakadályozása és felszámolása terén. A határozat szerint a kulturális örökség védelmét eseti alapon a biztonsági és békefenntartó missziók mandátumának részévé lehet tenni.

A Maliban zajlott pusztításnál jóval nagyobb mértékű és a nemzetközi közvéleményt is megmozgató támadás volt az Iszlám Állam által 2014-től a kulturális javak ellen elkövetett szándékos és szisztematikus pusztítás, rongálás, fosztogatás Irak és Szíria területén. 2014 augusztusában az iraki eseményekre reagálva Irina Bokova, az UNESCO akkori főigazgatója használta a kulturális tisztogatás, kulturális genocídium kifejezést. „Kulturális tisztogatás, a kulturális örökség tudatos lerombolása zajlik, melynek célkeresztjében az Irakban élő különböző közösségek állnak. (...) az Irakot sújtó kulturális tisztogatás semmit és senkit nem kímél: az emberi életet, a kisebbségeket sújtja, és az emberiség több ezer éves kulturális örökségének szisztematikus pusztításával jár.”¹⁰²

Az Iszlám Állam a fenyegetett kulturális javakat menteni próbáló személyek¹⁰³ kínzásával, megölésével is vádolható. A Múzeumok Nemzetközi Tanácsa

⁹⁵ Mali az 1972-es Világörökség egyezménynek (1977-től) és az 1954-es Hágai Egyezménynek (2012-től) is részese.

⁹⁶ támogató-békefenntartó jellegű, többdimenziós, integrált, stabilizációs misszió Maliban (Multidimensional Integrated Stabilization Mission in Mali, MINUSMA)

⁹⁷ ENSZ BT 2100. számú határozata

⁹⁸ Az UNESCO 1988-ban nyilvánította a Világörökség részének a hagyományos, észak-afrikai technikával épített 3 mecsetet és 16 mauzóleumot, szífi mesterek sírhelyét.

⁹⁹ Kulturális javak fegyveres összeütközés esetén való védelmére létrehozott Alap, Világörökség Alap

¹⁰⁰ The maintenance of international peace and security (S/RES/2347) BT 7907. ülésén (2017. március 24.)

¹⁰¹ Részkérdésként előkerült már korábban is ld. ENSZ BT az Irak és Kuwait közötti helyzetről szóló 1483 számú határozat (2003), a kulturális örökség iraki és szíriai lerombolását elítélő 2199 (2015) számú határozat és a hasonlóképpen a nemzetközi békét és biztonságot veszélyeztető terrorista cselekményekről szóló 2253 (2015) számú határozat (UN Doc. S/RES/183 (2003), 2003. május 22. UN Doc. S/RES/2199 (2015), 2015. február 12., UN Doc. S/RES/2253 (2015), 2015. december 17.)

¹⁰² UNESCO deplores 'cultural cleansing' of Iraq as armed extremists ransack Mosul libraries, <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=49982#.Vcmp63Htmkp>

¹⁰³ 2015-ben lefejezték Khaled al-Asaad, szíriai főrégészt, az UNESCO Világörökség részét képező palmúrai ásatások szaktekintélyét.

(ICOM) már 2013 szeptemberében közétett egy Vörös Listát, amely a veszéllyel fenyegetett szír kulturális kincsek részletes ismertetését tartalmazza, 2015 júniusában pedig kiegészítették az iraki műtárgyakkal is.¹⁰⁴

Az ENSZ-nek a témában érintett szakosított szervezete, az UNESCO is aktivizálódott, 2015 novemberében Olaszország indítványára határozatot¹⁰⁵ fogadott el a kultúrát védő tevékenységének megerősítéséről a fegyveres konfliktusokban. Egy hat évre szóló stratégiát fogalmaztak meg, hogy a kulturális javakat és sokszínűséget veszélyeztető fegyveres konfliktusokban növeljék a tagállamok kapacitását a károk elkerülésére, enyhítésére és a helyreállítás érdekében. A stratégia további célként határozta meg, hogy a kultúra védelme figyelembe veendő szempont legyen a humanitárius tevékenységben, a biztonsági stratégiákban és békeépítő folyamatokban. Egy gyorsreagálású nemzetközi erő felállításának szándéka is megfogalmazódott a dokumentumban¹⁰⁶, amelyet kifejezetten konfliktusövezetekben a műemlékek, illetve régészeti lelőhelyek védelmére hoznának létre. Olaszország és az UNESCO 2016. február 16-án egyetértési megállapodást¹⁰⁷ kötött egy olasz bevetési egység felállításáról, amely bármely tagállam kérésére válság vagy természeti katasztrófa esetén mozgósítható. A megállapodás komoly beavatkozásra, közvetlen katonai fellépésre nem ad felhatalmazást¹⁰⁸.

Az UNESCO Világörökség Bizottsága 2015. június 29-én tartott 39. ülészakán elfogadta a Bonni Nyilatkozatot¹⁰⁹, hogy a kulturális örökség megsemmisítésének megakadályozása érdekében mobilizáljanak minél több, a témában érintett civil szervezetet, rendőrségi szerveket, kormányzatokat és a médiát. A #Unite4Heritage kampány célja, hogy a tagállamok lépjenek fel a szélsőséges terroristáknak a kulturális javak elleni támadásával szemben és ebbe a küzdelembe vonják be a fiatalokat.

Meg kell említeni a 2019-ben elfogadott, a vallási helyek védelméről szóló ENSZ akciótervet¹¹⁰, amelyet a Civilizációk Szövetsége¹¹¹ készítette¹¹² elő az új-zélandi Christchurch-i két mecset, a Pittsburgh-i Élet fája zsinagóga illetve a húsvét vasárnapi, 3 Sri Lanka-i katolikus templom elleni, vallási fókuszú terrortámadásokra

¹⁰⁴ International Council of Museums. Red Lists Database <https://icom.museum/en/resources/red-lists/>

¹⁰⁵ Reinforcement of UNESCO's action for the protection of culture and the promotion of cultural pluralism in the event of armed conflict (Doc. 38 C/49) <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000235186>

¹⁰⁶ 4. paragrafus

¹⁰⁷ Memorandum of Understanding between UNESCO and the Government of the Italian Republic on the Italian National "Task Force in the framework of UNESCO's Global Coalition Unite4Heritage" for initiatives in favor of Countries facing emergencies that may affect the protection and safeguarding of culture and the promotion of cultural pluralism. 2016. február 16. (FR PUNES AG 8-LEG-A-1225) <https://atom.archives.unesco.org/memorandum-of-understanding-between-unesco-and-government-of-italian-republic-on-italian-national-task-force-in-framework-of-unesco-global-coalition-unite4heritage>

¹⁰⁸ Roberto Civetta: Comando dei Carabinieri per la Tutela del Patrimonio Culturale e Museo dell'Arte Salvata 2022. november 26. <https://www.artpartofculture.net/2022/11/26/comando-dei-carabinieri-per-la-tutela-del-patrimonio-culturale-e-museo-dellarte-salvata/>

¹⁰⁹ Launch of global Unite for Heritage Coalition in Bonn, <http://whc.unesco.org/en/news/1303/>

¹¹⁰ Action Plan on the protection of places of worship <https://www.unaoc.org/resource/united-nations-plan-of-action-to-safeguard-religious-sites/>

¹¹¹ Alliance of Civilizations, UNAOC (2005-ben Kofi Annan ENSZ Főtitkár kezdeményezésére, a spanyol és a török kormány támogatásával jött létre, hogy a világ etnikai, kulturális és vallási sokszínűségét tiszteletben tartva, a szélsőségeket elutasítva, a kultúrák közötti feszültséget oldva egymás elfogadására ösztönözzön.

¹¹² 2019. március 22-én kapta a megbízását az ENSZ-főtitkártól a dokumentum elkészítésére.

reagálva. A Szövetség 2019 áprilisa és júliusa között számos megbeszélést tartott kormányok, ENSZ szervek, hitelví szervezetek képviselőivel, vallási vezetőkkel (pl. Ferenc pápával). Az akcióterv elsősorban a megelőzésre összpontosít, összefoglalja az erőszakos szélsőségek fellépésének megelőzésével foglalkozó legfontosabb kezdeményezéseket, és kiemeli minden releváns szereplő (tagállamok, vallási vezetők, civil társadalom) feladatát, másrészt nagy hangsúlyt fektet a közösségi média és az oktatás jelentőségére a megelőzésben. Új kezdeményezés viszont a vallási helyek elhelyezkedését jelző interaktív térkép (mapping), illetve egy globális kommunikációs kampány, amely a kölcsönös tiszteletet, megértést és szolidaritást hivatott megerősíteni. Az akcióterv konkrét javaslatokat is tartalmaz a vallási helyek védelmére szolgáló biztonsági intézkedések tekintetében.

A NATO esetében is szerepet kapott a kulturális javak védelme (lásd KFOR tevékenysége), de az utóbbi években a szervezet átfogóan foglalkozott a témával. Az 1997-ben megszületett „Tudomány a békéért és biztonságért” program¹¹³ (SPS)¹¹⁴ projektjei¹¹⁵ három nagyobb csoportba oszthatóak, amelyek egyike a NATO vezette műveletek alá rendelt feladatok, közöttük a kulturális, társadalmi aspektusok integrálása a katonai műveletekbe. A projekt keretében, amely az első nemzetközi kezdeményezésnek tekinthető a kulturális javak védelme terén katonai konfliktusokban, ajánlásokat¹¹⁶ dolgoztak ki egy NATO-keretrendszer kialakításához¹¹⁷. A NATO CIMIC¹¹⁸-kézikönyve megfogalmazza, hogy a műveleti területen a helyi lakosság bevonása kiemelten fontos, ezért általános, illetve ország-specifikus tréningeket javasol a misszió tagjainak felkészítése során, illetve szakértők alkalmazását ezekre a speciális feladatokra. Az SPS keretében 2021-ben közzétettek egy dokumentumot „A kulturális örökség biztonsága és védelme a háborús vagy instabil zónákban”¹¹⁹ címmel, amely nemcsak a katonai konfliktusok, de a terroristatámadások elleni védelemre is kitér. A 2019-ben kiadott parancsnoki irányelv¹²⁰ többek között a missziók és műveletek előkészítése, tervezése és

¹¹³ A program célja, hogy a szervezet a tudomány eredményeit bizonyos rendszerességgel, intézményi keretek között használja fel, az általa finanszírozott tudományos innovációk hozzájáruljanak a szervezet stratégiai céljainak megvalósításához.

¹¹⁴ Science for Peace and Security Programme https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_85373.htm

¹¹⁵ Az első projekt 1999 januárjában indult.

¹¹⁶ 1) a kulturális javakra vonatkozó parancsnoki irányelv kialakítása; 2) egy NATO Egységesítési Egyezmény (STANAG) kidolgozása a kulturális javak védelmére; 3) a kulturális javak védelmének beillesztése a NATO válságkezelési folyamatába; 4) a kulturális javak védelmére vonatkozó NATO-terminológia kialakítása; 5) térinformatikai adatréteg kialakítása a NATO-térképekhez a kulturális javakról; 6) a NATO-politikák, közös doktrínák frissítésénél a kulturális javak védelmének beillesztése; 7) párbeszéd fenntartása a NATO-n kívüli partnerekkel; 8) a kulturális javak védelmével kapcsolatos NATO-politika kialakításának megfontolása. Rosén, Frederik: NATO and Cultural Property. Embracing New Challenges in the Era of Identity Wars. Report of the NATO Science for Peace and Security, Best Practices for Cultural Property in NATO-led Military Operations, 2017 <https://theblueshield.org/wp-content/uploads/2018/10/NATO-SPS-CPP-OutcomeReport.pdf>. Puskás A.: Kulturális javak védelme konfliktusövezetekben PhD értekezés tervezet 2022.

¹¹⁷ „Jó gyakorlatok kulturális javak védelmére a NATO által vezetett katonai műveletekben” 2014-2017 között zajló projekt jelentése <https://theblueshield.org/wp-content/uploads/2018/10/NATO-SPS-CPP-OutcomeReport.pdf>

¹¹⁸ civil-katonai együttműködés

¹¹⁹ The Safety and Security of Cultural Heritage in Zones of War or Instability

¹²⁰ a 086-005. számú Kettős stratégiai parancsnoki irányelv a kulturális javak védelmének NATO műveletekben és missziókban való implementációjáról (NATO Bi-Strategic Command Directive 086-005 on Implementing Cultural Property Protection in NATO Operations and Missions) 2019. április 1. cit.

Puskás Anna: A humánbiztonság helye a NATO válságmegelőzési és -kezelési tevékenységében *Védelmi-biztonsági Szabályozási és Kormányzási Műhelytanulmányok 2022/42*

megvalósítása, valamint képzési és oktatási programok kapcsán írja elő a kulturális javak védelmének figyelembe vételét illetve biztonsági kockázatként írja le azok fizikai károsodását, hatását a konfliktus utáni megbékélésre.

Nemzetközi szintű felelősségre vonás

Az illegális műkincs-kereskedelem legtöbbször összefonódik a szervezett bűnözés más formáival, így nem meglepő, hogy az INTERPOL¹²¹ 1947 óta részt vesz specifikusan a műkincslopások elleni küzdelemben (lásd A kulturális javakat érintő vagyon elleni bűncselekmények értékelése, 2020 című jelentése¹²² vagy az ellopott műalkotásokra vonatkozó adatbázisa, az ID-Art App)

Az UNESCO javasolta a tagállamok számára ún. örökség rendőrség (heritage police, antiquities police force) felállítását, néhány nemzeti rendőrség¹²³ létre is hozott specializált egységeket. De a nemzetközi összefogás is nagy sikereket érhet el, pl. az Europol irányításával¹²⁴ 2018 júliusában a Demetra művelet¹²⁵ keretében nagy értékű olasz és görög eredetű régészeti leleteket¹²⁶ foglaltak le, amelyek illegális régészeti feltárásokból származtak és neves európai gyűjtők, illetve tekintélyes múzeumok birtokába kerültek.

A kulturális javak fegyveres konfliktusok esetén történő rongálása, pusztulása kapcsán a nemzetközi fellépés sokáig váratott magára, a 2000-es évekig csak szporadikus esetek történtek. Például Hitler 1940-ben nevezte ki Alfred Rosenberget egy speciális bevetési törzs¹²⁷ élére, amelynek a köztulajdonban levő kulturális értékek, illetve a zsidó tulajdonú gyűjtemények kifosztása volt a feladata a megszállott országokban. Az 1945. augusztus 8-án létrehozott Nürnbergi Törvényszék¹²⁸ Alfred Rosenberget, többek között ezen tetteiért mint háborús bűncselekményekért ítélte el 1946 október 1-jén.

Az 1954-es Hágai Egyezmény felszólítja a részes államokat, hogy saját büntető jogrendszerük keretében minden intézkedést tegyenek meg az egyezményt megsértő, vagy annak megsértését elrendelő személyek felderítésre és megbüntetésére¹²⁹. A II. Jegyzőkönyv¹³⁰ itt is változást hozott, mert a legsúlyosabb jogsértések¹³¹ esetében az univerzális joghatóság érvényesítését is lehetővé teszi, ha

¹²¹ Mandátumából adódóan leginkább információ beszállításáról és elosztásáról gondoskodik, de kampánytevékenységgel is próbálja felhívni a közvélemény figyelmét az ellopott, nagy értékű műtárgyakra.

¹²² Assessing Crimes Against Cultural Property 2020

¹²³ Az olasz csendőrség egy specializált alegysége a kulturális örökség védelmére, a Carabinieri kommandó a kulturális örökség védelméért (Comando Carabinieri per la Tutela del Patrimonio Culturale) vagy más néven Carabinieri Műtárgy Osztag (Carabinieri Art Squad) a Kulturális Minisztérium keretében működik. <https://www.beniculturali.it/carabinieriitpc> Ide sorolható a franciaországi Kulturális Javakkal való Illegális Kereskedelem elleni Küzdelem Központi Irodája (Central Office for the Fight against Traffic in Cultural Goods, OCBC), a Scotland Yard Műtárgy és Régiség Egysége (Scotland Yard Metropolitan Police, Art and Antiquities Unit), svájci Szövetségi Rendőrség Hivatala (Federal Office of Police, FedPol), FBI Art Theft Program.

¹²⁴ 250 fős nemzetközi nyomozócsoport

¹²⁵ Olaszország, Nagy-Britannia, Spanyolország, Németország

¹²⁶ 25 ezer darab, kb. 40 millió euró értékű

¹²⁷ Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg, ERR

¹²⁸ International Military Tribunal, IMT

¹²⁹ 28. cikk

¹³⁰ IV. fejezet

¹³¹ a) kiemelt védelem alatt álló kulturális javakat támadás célpontjává tesz; b) kiemelt védelem alatt álló kulturális javakat vagy közvetlen környezetüket katonai cselekmény támogatására használ; c) az

az elkövető az ország területén tartózkodik.

A Volt Jugoszláviával Foglalkozó Nemzetközi Büntetőtörvényszék¹³² statútuma¹³³ szerint a háborús jog és szokások megsértését jelenti „a vallási, jótékonyági és oktatási, a művészeti és tudományos célokra rendelt intézmények, történelmi emlékek, műtárgyak és tudományos termékek elkobzása, lerombolása vagy szándékos megkárosítása”. Az ICTY több ítéletében (pl. a Kordić–Čerkez (2001)¹³⁴, Miodrag Jokić (2004)¹³⁵, Pavle Sztrugar (2005)¹³⁶) is megállapította, hogy a kulturális javakban okozott kár emberiség elleni bűntettként értelmezhető. A legismertebb hivatkozás az 1979 óta az UNESCO Világörökség listáján szereplő dubrovniki Óvárosra vonatkozott, amely a Jugoszláv Néphadsereg 2. Művelési Csoportjának 1991 októberében indított ostromában súlyosan megsérült és 1991-ben felkerült a veszélyeztetett világörökségi helyszíneket tartalmazó listára.

A Nemzetközi Büntetőíróság alapító dokumentuma szerint mind a nemzetközi¹³⁷, mind a nem-nemzetközi¹³⁸ fegyveres konfliktusokban háborús bűntettnek minősül a „támadások szándékos indítása vallási, oktatási, művészeti, tudományos, vagy jótékony célú épületek, történelmi műemlékek, kórházak vagy olyan helyek ellen, ahol a betegeket és sebesülteket gyűjtik össze, feltéve, hogy azok nem katonai célpontok.” A Nemzetközi Büntetőbíróság precedensértékű ítéletet hozott, amikor 2017. szeptember 27-én háborús bűncselekmények elkövetésének vádjával kilenc évi börtönre ítélte a tuareg származású Ahmad al-Mahdi al-Faqi-t, „Timbuktu vandálját” a felbecsülhetetlen értékű kulturális kincsek megsemmisítéséért¹³⁹. Ugyanis 2012-ben, amikor 10 hónapra az Anszár ed-Dín (A Hit Védelmeszői) kezébe került Mali északi része, az iszlamista „erkölcsrendészet” vezetőjeként kezdeményező szerepet játszott az 1988 óta az UNESCO Világörökségéhez tartozó Timbuktu kincseinek lerombolásában¹⁴⁰. A főügyész szerint „nemcsak néhány fal és kő a tét (...) Egy ilyen támadás vallási és történelmi műemlékek ellen a bűncselekményeknek abba a kategóriájába esik, amelyek egy egész nép gyökereit rombolják le, mélyen és visszavonhatatlanul érintik a társadalom gyakorlatait és struktúráját.”¹⁴¹ Az ítélet meghozatalakor a Bíróság figyelembe vette, hogy az épületek szimbolikus, emocionális értékkel is bírtak, azok lerombolása vallási indíttatásból történt, előre kitervelt, módszeres, több napon át tartó cselekmény volt.

Egyezmény és a jelen Jegyzőkönyv értelmében védelem alatt álló kulturális javakban nagyfokú pusztítást végez, vagy azokat eltulajdonítja (15. cikk)

¹³² International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, ICTY

¹³³ 3. cikk d. pont „Updated Statute of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia”.

United Nations International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, http://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_en.pdf.

¹³⁴ „IT-95-14/2-T. Destruction and Damage of Religious or Educational Institutions”, 206. pont. United Nations International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, http://www.icty.org/x/cases/kordic_cerkez/tjug/en/kor-tj010226e.pdf

¹³⁵ A volt jugoszláv tengernagyot hét év börtönbüntetésre ítélte a Törvényszék többek között Dubrovnik 1991-es ostroma során vallási és műemlék jellegű épületek szándékos lerombolása miatt.

¹³⁶ United Nations: „IT-01-42-T. Judgement”. 329. pont. United Nations International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, <http://www.icty.org/x/cases/strugar/tjug/en/strtrj050131e.pdf>

¹³⁷ Római Statútum 8. cikk 2. b) (ix) paragrafusa

¹³⁸ Római Statútum 8. cikk 2. e) (iv) paragrafusa

¹³⁹ Puskás Anna: A kulturális javak fegyveres konfliktusokban való védelmének eszközei nemzetközi szinten *Hadtudományi Szemle* 2018 XI. évf. 1. szám <https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/hsz/article/view/6286/4974>

¹⁴⁰ 2012. június 30. és július 11. között indítottak támadást kilenc mauzóleum és egy mecset ellen, amely épületek egy kivételével mind szerepelnek az UNESCO Világörökség Listáján.

¹⁴¹ cit. Puskás A.: Kulturális javak védelme konfliktusövezetekben PhD értekezés tervezet 2022.

Összegzés

A kulturális javak ember okozta pusztítása, mint a háborúk, a rablás és fosztogatás, amit olykor a vallási gyűlölet motivál, végigkíséri az emberiség történetét. Az emberi pusztítás során a kulturális értékek védelme fokozatosan alakult ki, a nemzetközi együttműködés univerzális és regionális szinten is jogi kereteket, intézményeket hozott létre.

Azonban azt is figyelembe kell venni, hogy a nemzetközi kulturális kapcsolatokban a kormányok elsősorban politikai és nem kulturális célokból köteleződnek el, a kultúrát főleg és elsősorban eszköznek, csatornának érzékelik politikai céljaik elérésére. Ezt az UNESCO működésének átpolitizálódása is jól mutatja, hiszen az arab-izraeli¹⁴² ellentét a kezdetektől¹⁴³ napirenden van, vagy az USA viszonya a szervezettel rendkívül ellentmondásos¹⁴⁴. További példaként említhető a Ciszjordániában található Hebron óvárosának Palesztina világörökségi helyszínévé, sőt mindjárt veszélyeztetett helyszínné nyilvánítása 2017-ben, ami nyilvánvalóan Izrael heves tiltakozását, a palesztinok elégedettségét váltotta ki. A szerb-koszovói konfliktus is megjelent a szervezet fórumain, amikor Szerbia, még Koszovó függetlenségének kikiáltása előtt, kezdeményezte négy szerb ortodox templom illetve kolostor felvételét a veszélyeztetett helyszínek listájára „koszovói középkori műemlékek” címmel¹⁴⁵, amely döntés részleteit azóta sem változtatta meg a Világörökség Bizottság, mintha a Koszovó feletti szerb szuverenitás nem változott volna¹⁴⁶. A jelenleg is a szerb pravoszláv egyház tulajdonában levő épületcsoport egy a listán szereplő négy¹⁴⁷ veszélyeztetett európai helyszínből (összesen 55 helyszínt). Vagy felmerült a szervezet bevonása politikai vitákba pl. a Hegyi-Karabah ellenőrzéséért folytatott azeri-örmény küzdelem kapcsán kérte az örmény fél az UNESCO fellépését, hogy a kulturális helyszínek támadását ítélje el¹⁴⁸. Ugyanakkor a politikusok felismerték, hogy a kultúrában és a kulturális sokszínűségben rejlő lehetőségek segíthetik a társadalmi kohéziót, hogy a kulturális örökség közös erőforrás.

A nemzetközi szinten létrejött együttműködés azonban fejlődik tovább, számos kezdeményezés, új együttműködési forma kialakulása is körvonalazódni látszik (pl. az Európai Űrügynökség bevonása a konfliktusövezetekben található kulturális emlékhelyek műholdas lokalizálása és dokumentálása érdekében; a lerombolással, kifosztással fenyegetett kulturális örökségi helyszínek védelmét

¹⁴² 2019. január 1-jével kilépett

¹⁴³ megalakulása óta vannak arab tagállamai a szervezetnek: Egyiptom, Libanon, Szaúd-Arábia, Szíria 1946, Izrael 1949, Jordánia 1950

¹⁴⁴ Az alapító tag USA közel 40 éven át (1946 nov.-1984. dec.) aktív tag volt, majd 1985 és 2003 között felfüggesztette részvételét (az UNESCO akkori, szerinte elfogadhatatlan működési mechanizmusa és a "harmadik világ ideológiájának" térnyerése miatt). 2003-ban újra csatlakozott, aktivizálódott (a nyugati értékrend egyik legfőbb népszerűsítőjének tekintette a szervezetet, számos programot kezdeményezett), de 2011-től ismét felfüggesztette a tagdíj fizetését a Palesztin Hatóság teljes jogú taggá válása miatt (hivatkozva egy 1994-es törvényre, amely tiltja, hogy az USA olyan ENSZ szervezetet finanszírozzon, amely Palesztinát elismeri teljes jogú tagállamnak). Ennek ellenére 2015-ben beválasztják a Végrehajtó Tanácsba, 2017 októberében azonban jelezte a Trump-adminisztráció, hogy 2018 december 31-től kilép az ország a szervezetből. 2022 decemberében a Kongresszus jóváhagyta, hogy a Biden adminisztráció visszalépheten az UNESCO-ba.

¹⁴⁵ 2006

¹⁴⁶ Igaz, a decsáni kolostor még mindig a KFOR őrizete alatt áll.

¹⁴⁷ Odessza történelmi belvárosa (Ukrajna, 2023), a verespataki római kori bánya (Románia, 2021), Bécs belvárosa (Ausztria, 2017) és a koszovói középkori műemlékek (Szerbia, 2006)

¹⁴⁸ pl. a Susaban található Kazanchi templomot 2020 októberében ért bombatalálat miatt

szolgáló gyorsreagálási mechanizmus, egy különálló csoport létrehozása nemzetközi együttműködésben (ENSZ, UNESCO, ICBS); az emberiség közös kulturális örökségének szisztematikus és tudatos rombolásának emberiség elleni bűncselekménnyé nyilvánítása).

A fent bemutatott számos egyezmény, kezdeményezés, pénzügyi mechanizmus jól mutatja, hogy a kulturális értékek védelmének szükségessége terén megszületett a nemzetközi felismerés, a kulturális javakat veszélyeztető emberi tevékenység vonatkozásában megtörtént a „solferinói fordulat”.

Felhasznált irodalom

Brosché, Johan – Legné, Mattias – Kreutz, Joakim – Ijla, Akram (2017): Heritage under attack: motives for targeting cultural property during armed conflict, *International Journal of Heritage Studies*, 23(3), 248-260. o. <https://doi.org/10.1080/13527258.2016.1261918>

Civetta, Roberto (2022): Comando dei Carabinieri per la Tutela del Patrimonio Culturale e Museo dell'Arte Salvata. <https://www.artapartofculture.net/2022/11/26/comando-dei-carabinieri-per-la-tutela-del-patrimonio-culturale-e-museo-dellarte-salvata/> Letöltés ideje: 2023. június 9.

Csonka-Takács, Eszter (szerk.) (2010): UNESCO Egyezmény a szellemi kulturális örökség megőrzéséről Budapest: Szabadtéri Néprajzi Múzeum <http://szellemikulturalisorokseg.hu/doks/egyezmény.pdf> Letöltés ideje: 2023. június 9.

Lieber, Francis (1863): The Lieber Code of 1863. General Order No. 100, promulgated Apr. 24, 1863 <http://www.civilwarhome.com/liebercode.html> Letöltés ideje: 2023. június 9.

Puskás, Anna (2018): A kulturális javak fegyveres konfliktusokban való védelmének eszközei nemzetközi szinten. *Hadtudományi Szemle* 11(1) 427-439. o.

Puskás, Anna (2022): Kulturális javak védelme konfliktusövezetekben PhD értekezés tervezet

Puskás, Anna: A humánbiztonság helye a NATO válságmegelőzési és -kezelési tevékenységében *Védelmi-biztonsági Szabályozási és Kormányzástani Műhelytanulmányok* 2022/42

Szulmanné Binet, Mariann (2005): A hagyományos tudás és oltalma - hadüzenet a biokalkulációnak *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle* 110(5). 3-17. o.

Szulmanné Binet, Mariann (2008): Versenyfutás az idővel: lajstromok és adatbázisok szerepe a hagyományos tudás megőrzésében és oltalmában. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle* 113(6). 5-25. o.

Rosén, Frederik (2017): NATO and Cultural Property. Embracing New Challenges in the Era of Identity Wars. Report of the NATO Science for Peace and Security, Best Practices for Cultural Property in NATO-led Military Operations.

<https://theblueshield.org/wp-content/uploads/2018/10/NATO-SPS-CPP-OutcomeReport.pdf> Letöltés ideje: 2023. június 9.

Egyéb források

ENSZ: United Nations Plan of Action to Safeguard Religious Sites: In Unity and Solidarity for Safe and Peaceful Worship (201):
<https://www.unaoc.org/resource/united-nations-plan-of-action-to-safeguard-religious-sites/> Letöltés ideje: 2023. június 9.

Memorandum of Understanding between UNESCO and the Government of the Italian Republic on the Italian National "Task Force in the framework of UNESCO's Global Coalition Unite4Heritage" (2016):
<https://atom.archives.unesco.org/memorandum-of-understanding-between-unesco-and-government-of-italian-republic-on-italian-national-task-force-in-framework-of-unescos-global-coalition-unite4heritage> Letöltés ideje: 2023. június 9.

Launch of global Unite for Heritage Coalition in Bonn (2015):
<https://whc.unesco.org/en/news/1303/> Letöltés ideje: 2023. június 9.

Reinforcement of UNESCO's action for the protection of culture and the promotion of cultural pluralism in the event of armed conflict. (2015):
<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000235186> Letöltés ideje: 2023. június 9.

The struggle against cultural cleansing is a security imperative (2015):
<https://en.unesco.org/news/struggle-against-cultural-cleansing-security-imperative> Letöltés ideje: 2023. június 9.

UNESCO deplores 'cultural cleansing' of Iraq as armed extremists ransack Mosul libraries.
<http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=49982#.Vcmp63Htmkp> Letöltés ideje: 2023. június 9.

NATO: Science for Peace and Security Programme (2023):
https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_85373.htm Letöltés ideje: 2023. június 9.

World Bank: Guidance Notes (ESS8: Cultural heritage)
<https://documents1.worldbank.org/curated/en/743151530217186766/ESF-Guidance-Note-8-Cultural-Heritage-English.pdf>

ICOM: International Council of Museums: Red List Database.
<https://icom.museum/en/resources/red-lists/> Letöltés ideje: 2023. június 9.

Comando Carabinieri Tutela Patrimonio Culturale
<https://www.beniculturali.it/carabinieriipc> Letöltés ideje: 2023. június 9.

The Cairo Declaration (2015. május 14.)

<https://www.mei.edu/sites/default/files/publications/CairoDeclaration.pdf>

Terezini Nyilatkozat (2009. június 30.)

A terezini nyilatkozat (2009) by restitucio .org - Issuu

Washingtoni Nyilatkozat a nácik által zsákmányolt műkincsek visszaszolgáltatásáról (1998)

<https://www.lootedartcommission.com/Washington-principles>

A témában érintett, releváns nemzetközi egyezmények, dokumentumok

UNESCO

A kulturális javak fegyveres összeütközés esetén való védelme tárgyában született egyezmény és jegyzőkönyvei (1954, 1999)

A Kulturális Vagyon Illegális Importjának, Exportjának és Tulajdonjog-átruházásnak Tilalmáról és Megelőzéséről Szóló Egyezmény (1970)

A Világ Kulturális és Természeti Örökségének Védelméről szóló Egyezmény (1972)

A víz alatti örökség védelméről szóló keretegyezmény (2001)

A szellemi kulturális örökség védelem (2003)

A Kulturális Kifejezőmódok Sokszínűségének Védelméről és Előmozdításáról szóló Egyezmény (2005)

UNIDROIT

A lopott vagy jogellenesen külföldre vitt kulturális javak nemzetközi visszaadásáról szóló egyezmény (1995)

Európa Tanács

Egyezmény az Európai Építészeti Örökség Védelméről (1985)

Európai Egyezmény a Régészeti Örökség Védelméről (1992)

Egyezmény a társadalom számára fontos kulturális örökség értékeiről (2005)

Egyezmény a kulturális örökséggel kapcsolatos bűncselekményekről (2017)

Nemzetközi Büntetőbíróság (ICC) statútuma

A volt Jugoszlávia területén 1991 óta elkövetett, a nemzetközi humanitárius jogot súlyosan sértő cselekményekért felelős személyek megbüntetésére létrejött Nemzetközi Törvényszék (ICTY) statútuma

Nemzetközi Karta a műemlékek és műemléki együttesek konzerválására és restaurálására (1964)

INTERNATIONAL PROTECTION OF CULTURAL VALUES AGAINST ILLEGAL HUMAN ACTIVITY

ÁGNES KÖRNYEI

The protection of the cultural heritage of humanity and cultural diversity is widely accepted in international politics or international law, but it also has an impact on the economy (eg culture-based tourism is an important source of revenue) or security policy (helps reconciliation and the establishment of lasting peace).

Cultural goods, which are non-renewable resources, should be protected not only from natural disasters but also from harmful human activity (eg illegal trade of cultural goods, military conflicts, "cultural cleansing", terrorism). In order to protect the cultural values of the entire humanity, a serious international law corpus has been established and many intergovernmental institutions and NGOs are active in the area. The importance of protecting cultural goods has not only been recognized universally, but many regional organizations or groups have also taken a stand to support it.

Keywords: cultural heritage of humanity, illegal trade of cultural goods, dual nature of cultural goods, protection of cultural property in armed conflicts